

dinuclear complexes of 4-isobutyl-3,5-di(2-pyridyl)-4H-1,2,4-triazole // Polyhedron - 2007. – Vol. 26. – P. 479 – 485. 5. Klingele, M.H., Brooker, S. The coordination chemistry of 4-substituted 3,5-di(2-pyridyl)-4H-1,2,4-triazoles and related ligands // Coord. Chem. Rev. - 2006. – Vol. 359. – P. 3875 – 3887. 6. Burke, H.M., Gallagher, J.F., Indelli, M.T., Vos, J.G. The synthesis and characterization of Rh(III) complexes with pyridyl triazole

ligands // Inorg. Chim. Acta - 2004. – Vol. 357. – P. 2989 – 3000. 7. Sheldrick, G.M. // SADABS: Program for scaling and correction of area detector data. University of Göttingen, Germany, 1996. 8. Watkin, D.J., Prout, C.K., Carruthers, J.R., Betteridge, P.W. // CRYSTALS Issue 8. Oxford: Chemical Crystallography Laboratory, University of Oxford, 1996.

Надійшла до редколегії 25.04.08

УДК 543.2, 542.61, 543.062, 661.183.1

А. Горбачевський, асп., В. Дорошук, канд. хім. наук, Н. Кущевська, д-р тех. наук

МІЦЕЛЯРНА ЕКСТРАКЦІЯ ТАЛІЮ У ПРИСУТНОСТІ АЛІФАТИЧНИХ МОНОКАРБОНОВИХ КИСЛОТ ТА АМІНІВ ПРИ ТЕМПЕРАТУРІ ПОМУТНІННЯ

Вивчено міцелярну екстракцію талію з карбоновими кислотами у фази неіонних ПАР Triton X-100 та Triton X-100 при температурі помутніння. Встановлено оптимальні умови міцелярно-екстракційного вилучення металу. Розроблено методику атомно-абсорбційного визначення талію в природних водах з попереднім міцелярно-екстракційним концентруванням в присутності капринової кислоти та октиламіну.

The micellar extraction of thallium with carboxylic acids into phases of non-ionic surfactant Triton X-100 and Triton X-114 at cloud point temperature was investigated. The optimum conditions of micellar extraction of metal ion were established. The procedure of atomic-absorption determination of thallium in the natural water after micellar extraction preconcentrating was elaborated.

Вступ. Талій відноситься до групи найбільш токсичних антропогенних забруднювачів навколишнього середовища. Іони талію вражають нервову систему людини, шлунково-кишковий тракт, нирки [3]. Концентрація талію у природних об'єктах надзвичайно низька, що унеможливує його визначення прямими аналітичними методами без попереднього концентрування. В більшості випадків для цього використовується екстракція галогенідних комплексів металу у присутності краун-ефірів, протиіонів органічних барвників та аналітичних реагентів з подальшим спектрофотометричним визначенням [3]. Однак такі підходи не забезпечують належної чутливості гібридних аналітичних методик визначення талію в об'єктах навколишнього середовища.

Додаткові можливості екстракції реалізуються в новому методі концентрування – міцелярній екстракції мікрокомпонентів фазами неіонних поверхнево-активних речовин (НПАР) при температурі помутніння [6,7,9]. Перспективність міцелярно-екстракційного концентрування обумовлена досягненням високих коефіцієнтів абсолютного концентрування при використанні для аналізу невеликих об'ємів проб, можливістю вилучення гідрофобних і гідрофільних субстратів. Крім цього, екстракція фазами неіонних ПАР забезпечує низьку собівартість, простоту і зручність аналітичних методик в порівнянні з екстракцією органічними розчинниками. Міцелярна екстракція добре поєднується зі спектрофотометричним, атомно-абсорбційним, атомно-емісійним, хроматографічними і електрохімічними методами аналізу, що сприяє ефективному застосуванню прийому в гібридних аналітичних методиках [9]. Крім безпосереднього концентрування, раціональна модифікація аналітичних систем поверхнево-активними речовинами може додатково знижувати межу визначення мікроелементів практично всіма відомими методами.

Відсутність даних літератури по міцелярній екстракції талію у поєднанні з необхідністю ефективного концентрування металу при роботі з природними об'єктами створюють передумови для пошуку раціональних міцелярно-екстракційних систем для вилучення металу. Тому метою роботи була розробка методики атомно-абсорбційного визначення талію у природних водах з попереднім міцелярно-екстракційним концентруванням.

Реагенти й апаратура. У роботі використовували поліоксietильовані алкілфеноли Triton X-100 та Triton X-114 (Merck). Вибір для міцелярної екстракції препаратів серії Triton був обумовлений їх доброю розчинністю у воді, низьким значенням критичної концентрації міцелоутворення та великою солюбілізаційною ємністю. Крім того, вибрані препарати здатні до більш швидкого, у порівнянні з іншими неіонними ПАР, фор-

мування міцелярних фаз при нагріванні розчинів, компактністю та високою в'язкістю утворюваних фаз НПАР, що дозволяло відокремлювати їх від водного розчину декантацією. Робочі розчини ПАР готували розчиненням точної наважки препаратів у дистильованій воді

У роботі використовували капринову кислоту ("ЧДА") та октиламін (Merck). Розчини реагентів готували розчиненням точної наважки препаратів у водно-міцелярному розчині НПАВ відповідної концентрації. Робочі розчини талію (I) та талію (III) готували розчиненням $TlNO_3$ та Tl_2O_3 у воді та концентрованої азотної кислоти, відповідно.

Кислотність розчинів контролювали за допомогою рН-метра "рН-340" та іоніміру лабораторного "И-160М" з скляним електродом ЭСЛ-43-07.

Методика експерименту. Водні розчини НПАР, що містили всі необхідні компоненти, поміщали у калібровані мірні циліндри об'ємом 10 мл, закріплювали у штативі і занурювали у водяну баню та нагрівали. Температуру розчинів контролювали за допомогою термометрів, занурених у циліндри та безпосередньо у водяну баню. Температуру помутніння реєстрували при появі характерної опалесценції розчинів. Густина міцелярної фази дещо більша за густину води і утворювана фаза НПАР збиралась на дні мірного циліндра. Водну фазу відділяли декантацією, а міцелярну фазу перед проведенням визначення розбавляли дистильованою водою до необхідного об'єму. Розподіл талію у системі вода-фаза НПАР контролювали методом полуменевої атомно-абсорбційної спектроскопії за допомогою спектрометра "Сатурн" при довжині хвилі 276,8 нм. Склад горючої суміші: ацетилен-повітря.

Результати та їх обговорення. Карбонові кислоти є класичними комплексоутворювачами при екстракції іонів металів органічними розчинниками. Перспективність використання цих реагентів для екстракційного концентрування обумовлюється їх відносною доступністю і дуже високою, на відміну від хелатоутворюючих реагентів, екстракційною ємністю. Поряд з цим, перевагами карбонових кислот є здатність до регенерації, нетоксичність, високі температури кипіння. Карбонові кислоти та їх суміші з амінами також запропоновані для екстракційного вилучення багатьох металів [2,4,5,8]. Велика загальна гідрофобність у поєднанні з дифільною структурою надає додаткові переваги для таких екстрагентів у міцелярно-екстракційних системах на основі НПАР. Зокрема, у літературі запропоновані методики атомно-абсорбційного визначення купруму, плюмбуму, кобальту, нікелю, цинку та кадмію з попереднім міцелярно-екстракційним концентруванням у вигляді карбоксилатних або амінокислатних комплек-

© Горбачевський А., Дорошук В., Кущевська Н., 2008

квів [1]. Тому у роботі дослідили можливість використання гідрофобної капринової кислоти для вилучення талію (I) та талію (III) у мицелярну фазу НПАР. З літератури відомо, що у лужному середовищі аніони карбонових кислот перешкоджають фазовому розшаруванню у розчинах НПАР. Для уникнення такого впливу мицелярну екстракцію металу проводили у присутності гідротропних домішок октиламіну [1].

Як видно з рис. 1, у присутності капринової кислоти та октиламіну (рН 7-10) талій (I) вилучається у мицелярну фазу Triton X-100 лише на $\approx 45\%$. Низький ступінь вилучення металу може бути обумовлений малою стійкістю карбоксилатних комплексів, а також гідролізом металу при нагріванні розчинів до температури помутніння. Так, неіонний препарат Triton X-100 характеризується порівняно високою температурою помутніння (65°C), що може призводити до руйнування лабільних субстратів у процесі концентрування. Однак, при використанні для екстракції талію (I) неіонної ПАР Triton X-114, яка характеризується низькою температурою помутніння ($20-22^\circ\text{C}$), повноти вилучення металу у мицелярну фазу досягти не вдалося. Так, в діапазоні рН 7-10 талій (I) вилучається у фазу Triton X-114 на $\approx 70\%$.

Підвищення ступеню окислення металу сприяє його комплексоутворенню з органічними реагентами у більш кислому середовищі [3]. Тому на наступному етапі роботи дослідили мицелярну екстракцію талію (III) каприновою кислотою у фазу НПАР. Так, у високотемпературну фазу Triton X-100 в інтервалі рН 4-7 метал екстрагується на $\approx 75\%$. Як у і у попередньому випадку, низька ефективність вилучення, з нашої точки зору, обумовлюється гідролізом талію (III) при нагріванні водно-мицелярних розчинів до температури помутніння. Повне вилучення талію (III) у присутності капринової кислоти та октиламіну спостерігається в діапазоні рН 4-7 при використанні низькотемпературного Triton X-114, рис. 1.

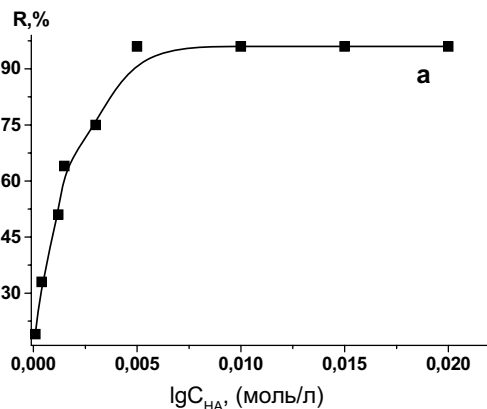

Рис.2. Залежність ступеню вилучення (а) та логарифму коефіцієнту розподілу (б) талію (III) у системі вода – фаза Triton X-114 у присутності октиламіну від концентрації капринової кислоти. $C_{TI}=3 \cdot 10^{-5}$ моль/л, $C_{Am}=0,01$ моль/л, $C_{НПАР}=2\%$, рН=4,0

З урахуванням отриманих даних було розроблено методику атомно-абсорбційного визначення талію в природній воді з попереднім мицелярно-екстракційним концентруванням в мицелярну фазу НПАР. Для усунення заважаючого впливу природних комплексантів - гумінових та фульво кислот, підкислену до рН 1-2 пробу води піддавали ультразвуковому опроміненню. Заважаючого впливу карбонат-іонів, які утворюють з октиламіном, при аналізі водопровідної води, позбувалися кип'ятінням підкисленої до рН 1,5-2 проби води протягом 15 хв.

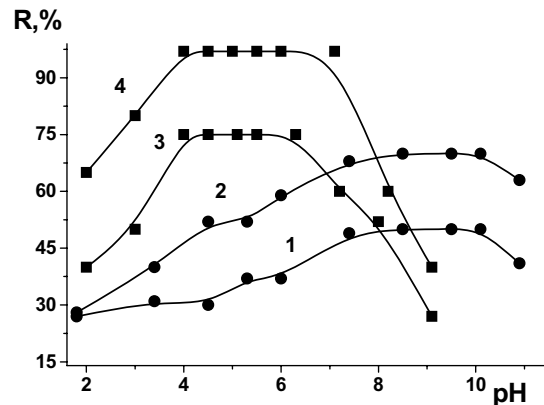
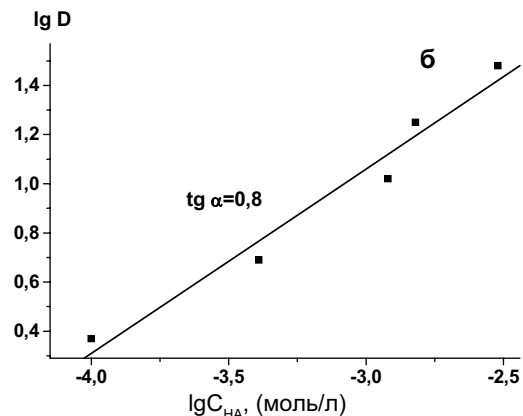

Рис.1. Вплив кислотності на ступінь вилучення Tl^+ (1,2) та Tl^{3+} (3, 4) в мицелярну фазу Triton X-100 (1, 3) та Triton X-114 (2, 4) у присутності капринової кислоти та октиламіну. $C_{TI}=6$ мг/л, $C_{HA}=0,01$ моль/л, $C_{Am}=0,01$ моль/л, $C_{НПАР}=2\%$.

Залежність ступеню вилучення металу в мицелярну фазу від концентрації капринової кислоти в присутності октиламіну має вид кривої насичення і виходить на плато ($R > 95\%$) при $C_{HR}=0,005$ моль/л (рис.2а). Досягнення повноти екстракції металів розведеними розчинами капринової кислоти та можливість створення більш концентрованих водно-мицелярних розчинів екстрагенту свідчить про велику екстракційну ємність мицелярної системи.

Аналіз залежності $\lg D = f(\lg C_{HR})$ дає змогу встановити загальне стехіометричне співвідношення метал : карбонова кислота в комплексі, що екстрагується. Тангенс кута нахилу цієї залежності відповідає загальній кількості лігандів, що входять до складу комплексу. Встановлено, що для систем талій (III) – капринова кислота, в присутності аміну, значення $\text{tg } \alpha$ близьке до 1 і в мицелярну фазу екстрагуються карбоксилатні комплекси із співвідношенням метал : капринова кислота 1 : 1 (рис. 2б).

Методика атомно-абсорбційного визначення талію у воді з попереднім мицелярно-екстракційним концентруванням. В склянку об'ємом 150 мл вносили 100 мл підготовленої води і розчиняли в ній 1,0 г препарату Triton X-114. До отриманого розчину додавали 0,090 г капринової кислоти та 0,130 г октиламіну і перемішували до повного розчинення реагентів. За допомогою розчину азотної кислоти встановлювали рН системи 4,0. Отриманий розчин нагрівали на водяній бані до температури помутніння ($\approx 20^\circ\text{C}$) і витримували при цій тем-

пературі протягом 20 хв до повного розшарування фаз. Після охолодження водну фазу відділяли декантацією, а мицелярну фазу (VMФ=1 см³) розбавляли дистильованою водою до 5 мл і проводили атомно-абсорбційне визначення талію. Вміст металу в пробі знаходили за градувальним графіком, для побудови якого в 6 мірних колб об'ємом 25 мл вносили 0,7; 1,0; 1,5;...; 3,0 мл стандартного розчину талію з концентрацією $7,5 \cdot 10^{-4}$ моль/л і доводили до мітки $\approx 20\%$ -ним розчином Triton X-114, що відповідає концентрації НПАР в екстракті після розведення.

Висновки. Вивчено мицелярну екстракцію талію з карбоновими кислотами у фази неіонних ПАР Triton X-100 та Triton X-100 при температурі помутніння. Встановлено оптимальні умови мицелярно-екстракційного вилучення металу. Розроблено методу атомно-абсорбційного визначення талію в природних водах з попереднім мицелярно-екстракційним концентруванням в присутності капринової кислоти та октиламіну.

Робота частково профінансована Грантом Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених (Грант GP/F26/0071)

1. Дорошук, В.А. // Автореф. дис. канд. хим. наук. Киев. - 2003. 2. Дорошук, В.А., Куличенко, С.А. Концентрирование кадмия фазами неионного ПАВ ОП-10 при температуре помутнения // Журн. аналит. хим. - 2005. - Т. 60, №5. - С.458-463. 3. Коренман, И.М., Аналитическая химия таллия, М., 1960. - С. 8-9. 4. Куличенко, С.А., Дорошук, В.А., Ищенко, В.Б. Мицеллярно-экстракционное концентрирование свинца фазами неионных ПАВ при температуре помутнения // Химия и технология воды. - 2002. - Т. 24, №3. - С. 248-256. 5. Куличенко, С.А., Дорошук, В.А. Атомно-абсорбционное определение цинка с предварительным мицеллярно-экстракционным концентрированием фазами неионных ПАВ // Журн. аналит. хим. - 2003. - Т. 58, №6. - С. 586-590. 6. Штыков, С.Н. Химический анализ в нанореакторах: основные понятия и применение // Журн. аналит. химии. - 2002. - Т. 57, №10. - С. 1018-1028. 7. Hinze, W.L. Pramauro, E. A critical review of surfactant-mediated phase separations (cloud point extractions): theory and applications // CRC Crit. Rev. Anal. Chem. - 1993. - Vol. 24, № 2. - P. 133-177. 8. Kulichenko, S.A., Doroschuk, V.O., Lelyushok, S.O. The cloud point extraction of copper (II) with monocarboxylic acids into non-ionic surfactant phase // Talanta. - 2003. - Vol. 59, № 4. - P. 767-773. 9. Quina, F.H., Hinze, W.L. Surfactant-mediated cloud point extractions: an environmentally benign alternative separation approach // Ind. Eng. Chem. Res. - 1999. - Vol. 38, №11. - P. 4150-4168.

Надійшла до редколегії 12.09.08